

UDK 811.163.4(497.16)

Danilo RADOJEVIĆ (Podgorica)

Dukljanska akademija nauka i umjetnosti

**NA UDARU SRPSKOG JEZIČKOG
„KULTURTREGERSTVA“**

Asimilatorski srpski program, usmjeren prema okolnim balkanskim narodima, Vlasima (Rumunima), Bugarima, Cincarima, Makedoncima, Albancima, Crnogorcima, Bosancima, Hrvatima, formiran je sredinom 19. vijeka, kada su u Srbiji tek osnivane prve palanke, i još nije bila razvijena građanska klasa. Osim toga, srpsko „kulturtregerstvo“ dobilo je, zahvaljujući uključivanju Srbije u široki program poljske emigracije,¹ oblik imperijalnog političkog programa, u vrijeme dok je Kneževina Srbija bila u vazalnom odnosu prema Otomanskom carstvu. U agitaciju toga programa uključivani su pojedinci iz drugih krajeva, naročito iz Vojvodine, Bosne i Crne Gore. Agitacija je bila posebno usmjerena na izjednačavanje pripadnosti pravoslavlju i „srpskom“ narodu, te na širenju naziva *srpski jezik*. U Kneževini Srbiji vršena je homogenizacija ustavnim odredbama i zakonskim uredbama. U *Ustavu* iz 1835. godine², član 108, stoji da svaki stanovnik koji 10 godina stanuje u Srbiji, ili koji „nepokretna dobra u njoj ima – smatra se za Srbina“.

Pitanje naziva jezika južnih Slavena – štokavaca, u 19. vijeku postalo je primarno. Kao primjer oštre rasprave možemo navesti reakciju V. Karadžića na prijedlog hrvatskih iliraca da se zajednički jezik nazove – *ilirski*. On je odlučno odbacio taj (kompromisni) naziv, iako je on već bio korišćen u leksikografiji, literaturi i lingvistici.

Širenju naziva *srpski jezik* doprinijeli su uvoženi srpski udžbenici, što je utvrdio (1910) etnolog Andrija Jovičević. Prije toga u Crnoj Gori, osim ustaljene nominacije – *naški jezik*, bio je u upotrebi naziv – *slovenski jezik*, što je potvrđeno u poznatoj literaturi i dokumentima, od sredine 12. stoljeća.

¹ Adam J. Čartoriski (1770–1861), vođa poljske emigracije, autor političkog programa za Južne Slovence, na temelju koga je Franjo Zah, predstavnik poljske emigracije u Beogradu, sastavio imperijalističko-asimilatorski tajni srpski politički program „Načertanije“, koje je redigovao Ilija Garašanin.

² Ustav Knjažestva Srbije, izdan i zakletvom potvrđen o Sretenjskoj skupštini u Kragujevcu, u: Zbornik zakona i uredbi u Knjažestvu Srbiji, Beograd 1887: član 108 i 109 određuju kako se „postaje Srbin“; u članu 108, između ostalog, stoji da svaki kome je „deset godina prošlo od kako se u Srbiji nalazi, ili koji nepokretna dobra u njoj ima, smatra se za Srbina“.

Djelovanje izvanjaca u crnogorskoj kulturi, prosvjeti i politici, osim neospornog doprinosa opštem razvoju, stvaralo je uslove, zbog njihove velikosrpske orijentacije, da Crnogorci počnu mijenjati svijest o sebi i o svom narodnom biću. Izvanjci, od kojih je veći broj bio sa bogoslovskim obrazovanjem, bili su i autori prvih školskih programa. O postupnom uvlačenju naziva *srpski jezik* u Crnu Goru, nalazimo primjer u prvom udžbeniku *Srbski bukvar radi učenja mladeži crkovnomu i građanskomu čitanju*, koji je sačinio Njegošev sekretar, izvanjac Dimitrije Milaković³; sekretar Milaković u napomeni kaže da je „graždanska“ azbuka, u odnosu na „slavensku“, za „serbski jezik sovršenija“.

Potpisnici tzv. Bečkog dogovora o jeziku (osmorica Hrvata, Slovenaca i Srba), 1850. godine, smatrali su da su narodi, koje su samoinicijativno predstavljali, u stvari „jedan narod“, pa da treba da imaju jednu književnost i jedan jezik. Taj isti stav je unijet i u *Ustav* novostvorene države SHS, 1921. godine, đe je „jedan“ jezik za „tri plemena“ nazvan – *srpskohrvatskoslovenački*. Deset godina docnije, 1931. godine, pošto je kralj Aleksandar već bio državi dao ime – Jugoslavija (okt. 1929), jezik je u novom *Ustavu* nazvan – *jugoslovenski*.⁴

U tzv. Novosadskom dogovoru (1954), kada više nije mogao biti uključen slovenački u trojnu kombinaciju, naziv jezika je sadržavao imena dva naroda – *srpskohrvatski*. Crnogorski narod i njegov jezik su prešućeni, što je uslovalo dalje remećenje svijesti o sebi kod jednog dijela naroda. To potvrđuje i činjenica da je Ministarstvo prosvjete nove države SHS donijelo odluku (1920), kojom je Crna Gora kooptirana u prosvjetno područje Srbije: u Crnoj Gori je tada uveden *Zakon o narodnim školama Kraljevine Srbije*, iz 1904. godine. Ovđe treba reći da je pomenuto Ministarstvo, iako je radilo na izgradnji „jedinstvene škole“ u državi „troimenog naroda“, ipak ostavilo u Hrvatskoj i Sloveniji na snazi naslijeđeno zakonodavstvo iz vremena Austrougarske.

Neadekvatna kovanica *srpskohrvatski* dovedena je u pitanje prilikom objavljivanja „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, koju su potpisale najznačajnije naučne i kulturne institucije Hrvatske, 1967. godine, u kojoj je naglašen princip ravnopravnosti, da svaki narod ima pravo da svoj jezik nazove narodnim imenom, i u slučaju kad je u pitanju ista lingvistička osnova sa nekim drugim narodima. Deklaracija je bila oblik otpora tendenciji nametanja naziva *srpski jezik* za zvanični državni. Na hrvatsku Deklaraciju odgovorila je grupa srpskih književnika „Predlogom za razmišljanje“, oglašavajući nevažećim Novosadski dogovor, s ciljem da izazove reakciju vlasti, koja je održavala vještačke „spone“ („bratstvo i jedinstvo“ po

³ Bukvar je štampan na Cetinju, u Mitropolitskoj knjigopečatnji, 1836. godine.

⁴ Pokušaju stvaranja jedne nacije dao je „prilog“ Franjo Poljanec objavljivanjem *Istorije srpskohrvatskoslovenačkog jezika*, vidi: popravljeno IV izdanje, Zagreb 1936.

svaku cijenu), i osudi hrvatski zahtjev. Srpskoj strani je išlo u interes, zbog pretenzija na oblasti u kojima je živjelo pravoslavno stanovništvo, da očuva dvojni naziv jezika. Iz toga perioda je poznata konstatacija Pavla Ivića da je izrazit primjer nacionalne neravnopravnosti kada se jednom narodu nameće ime jezika drugog naroda. Preciznije rečeno, zastupnici srpskog interesa jasno su isticali etnički sadržaj naziva jezika, a kad se postavlja pitanje imenovanja crnogorskog jezika, slijedi „uvjeravanje“ da naziv jezika nije bitan pri određivanju narodnog identiteta.

Crnogorska vlast, pritisnuta brigom da sačuva svoje pozicije, konstantno je dokazivala svoju projugoslovensku orijentaciju, pa je zato zanemarila veliki značaj afirmacije crnogorskog jezika, što je ugrožavalo biće naroda. Osim toga ona je i aktivno osuđivala i označavala političkim kvalifikativom – „separatisti“, one intelektualce koji su se borili za afirmaciju crnogorskog jezika i njegovo uvođenje u zvanične dokumente.

Nakon posljednjeg rata za nove šire srpske državne granice i prisilnog održavanja „državne“, „zajednice“ Crne Gore i Srbije, veoma je ojačala propaganda anticrnogorskog bloka, prosrpskih partija i filijalne Srpske pravoslavne crkve, čiji je rad usmjeren na očuvanju ključnih oslonaca u Crnoj Gori: trajno nametanje crnogorskom narodu naziva *srpski jezik* i Srpske pravoslavne crkve. Nosioi te svijesti vide u (pomenutoj) „zajednici“ mogućnost potpune i brze asimilacije crnogorskog naroda.

Reakcije na odluku o uvođenju u nastavne planove naziva *maternji jezik* potvrdile su da prosrpske partije u Crnoj Gori, pored pravoslavne crkve, smatraju jezik za glavni instrument stvaranja „velike“ Srbije. U komentarima nekih sudionika u talasu političko-„stručnih“ analiza, s ciljem manipulacije nedovoljno obaviještenim dijelom građana, objavljeno je i smišljeno falsifikovanje enciklopedijski sažete, u lingvistici poznate definicije pojma *maternji jezik*, koju u literaturi može naći svaki intelektualac. Rikard Simeon, na primjer, u svome rječniku, u natuknici o ovome pojmu daje njegove nazive na sedam jezika (lat. sermo patrius – očinski jezik; rus. rodnoj jazik; njem. muttersprache; eng. mother-tongue; fran. langue maternelle; tal. lingua materna; špan. lengua materna).⁵ R. Simeon kaže da se pojam odnosi na jezik koji se usvaja rođenjem, od predaka ili od okoline, bez svjesnog učenja. Dalje objašnjenje glasi da je to jezik kraja u kojem smo rođeni, jezik predaka.

U mješovitoj sredini pomenuta neodređena nominacija jezika (maternji) mogla bi da ima funkciju oznake, u kojoj svaki od naroda u sklopu jedne države može da nađe odgovarajući sadržaj, pa ostavlja mogućnost, na primjer, da Crnogorci pod njim podrazumijevaju crnogorski jezik, kao što je imao to

⁵ R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knj. I, Zagreb 1969, str. 798.

značenje dugo korišćeni naziv *naški jezik*. Zbog toga su nosioci anticrnogorske agitacije (panično) reagirali, pa se javio i zahtjev za vraćanje anahronog imena *srpskohrvatski*. U stvari, riječ je o prividnom zaklanjanju primarnog cilja (simbola posrbljavanja) – naziva *srpski jezik*.

U toj političkoj presiji nad građanima koji su svjesni svoga (crnogorskog) identiteta, vulgarno je negirana opravdanost uvođenja naziva *crnogorski jezik*, negirana je i crnogorska literatura, u kojoj je sadržano cijelo njegovo izražajno bogatstvo, (česte) značenjske specifičnosti. Pri tome mislim na raznovrsno usmeno stvaralaštvo, na barokni period, do djela savremenih pisaca. U crnogorskoj književnosti nesumnjivo je pokazana specifičnost crnogorskog jezika, pa je ona (književnost) najsnažnija brana od asimilacije. U tome treba tražiti razloge stalnog osporavanja prava crnogorskom narodu da svoj jezik imenuje vlastitim imenom.

Podgorica, 1997.